

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТАТЕВОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ

Л. А. ЯКУБОВА

Формування статевої культури підлітків – частина культури майбутнього суспільства. На сучасному етапі розвитку суспільства роль соціальних зв'язків у формуванні статевої культури є однією з найактуальніших у соціальній теорії та практиці. Важливою у даному контексті є робота зі зниженню віку на початку неповнолітніми статевого життя, що супроводжується зростанням кількості штучного переривання вагітності, розширенням діапазону венеричних захворювань, появою серед школярів матерів-одиначок.

Метою даної статті є розкриття аспектів змісту окресленої проблеми на формування статевої культури підлітків.

Наукові дослідження, присвячені проблемі формування статевої культури, стали предметом аналізу відомих учених, зокрема: О. Балакіревої, Н. Бутейко, О. Вакуленко, Т. Говорун, В. Каган, В. Кравця, Г. Коваленко, О. Яременко та ін.

Відомий російський учений І. Кон робить достатньо аргументований висновок про те, що роль колективу ровесників у юності особливо вагома, але жодним чином не може зрівнятись із роллю аналогічного колективу на інших етапах людського життя. Ровесники на певний період стають найважливішою соціальною групою для підлітка, й така громада може чинити як конструктивний, так і деструктивний вплив. Група, сформована на основі щирих і відповідальних стосунків, буде сприяти засвоєнню таких навичок поведінки і в майбутньому. Відповідно ровесники з асоціальними нахилами – будуть нав'язувати підліткові свій стиль ризикованої поведінки [2, с. 113-122].

На думку Д. Ісаєва, В. Кагана, зміст статевого виховання складає все те, що виховує здорову й цілісну особистість жінки і чоловіка, здатних адекватно усвідомлювати і переживати свої фізіологічні і психологічні особливості відповідно до існуючих у суспільстві соціальних і моральних норм і завдяки цьому встановлювати оптимальні стосунки з людьми своєї і протилежної статі в усіх сферах життя [1].

Ми згодні з думкою В. Кришталю, який вважає, що особливістю формування статевої культури підлітків є сексуальна освіта, що полягає у відповідній віку правильній та повній інформації щодо різноманітного кола питань статевого життя [4].

Статеве виховання дітей починають їхні батьки, навіть якщо самі про це не знають чи не хочуть цього. При цьому більшість батьків не забуває дітям голови думками про секс. Вони вже і так про нього думають. Сексуальні переживання й інтерес до сексу цілком природні і нормальні для всіх дітей. Молоді люди, які виросли в родині, де прийнято відверто говорити про сексуальність, як правило, поведуться більш відповідально. Відкрита комунікація принаймні дозволяє молодим людям усвідомити власні сексуальні почуття і вчинки і позбутися пов'язаних з ними негативних переживань.

Батьки і родина в цілому повинні відігравати важливу роль у становленні сексуальності дитини. Так, для того, щоб у родині виросла здорова людина з високою сексуальною культурою, необхідно, щоб батьки:

показували своїм дітям-підліткам, що вони їх цінують, поважають, приймають такими, які вони є, і довіряють їм;

демонстрували дітям, що сексуальність є частиною нормального людського життя і не заслуговує несхвалення чи осуду;

на власному прикладі демонстрували сексуально здорові сімейні стосунки;

самі були добре інформованими в питаннях сексу;

обговорювали сексуальні теми зі своїми дітьми;

намагалися зрозуміти погляди своїх дітей;

виявляли активну зацікавленість життям підлітка;

регламентували правила, що стосуються побачень і проведення вільного часу, і стежили, щоб діти їх дотримувались;

пропонували дітям свою допомогу, якщо потрібно звернутися до лікаря;

допомагали підліткам будувати плани на майбутнє.

У той же час багато вчених дотримуються тієї думки, що дітям корисно навчатися також за позасімейними програмами статевого виховання, що не заміщують, а доповнюють домашні уроки. Це обумовлено такими причинами:

деякі батьки чи діти, стикаючись у сімейному чи громадському житті з темою чи подією, які мають відношення до сексуальності, настільки бентежаться, що просто не можуть обговорювати цю тематику;

деякі батьки чекають, коли діти почнуть ставити їм запитання про сексуальність, але діти про це не запитують, чи батьки не зважають на питання, задані у непрямій формі;

деякі батьки просто не мають необхідної інформації (за винятком найпростіших - про те, звідки беруться діти), щоб відповісти на питання своїх дітей;

людям, які отримали спеціальну педагогічну підготовку, простіше повідомити дітям інформацію ясно, зрозуміло й об'єктивно, ніж батькам, які занадто емоційно ставляться до своїх дітей;

у класі (групі) можна створити «безпечну», частково структуровану ситуацію, у якій молодим людям легше висловитися, ніж у сімейній обстановці. Крім того, у них з'являється можливість учитися мовчки, слухаючи, як інші обмінюються думками.

Дискусія про те, школа чи родина повинні займатися статевим вихованням, була дуже тривалою і ще не так давно вирішувалася запрошенням лікаря для бесід із підлітками чи сподіваннями на засоби масової інформації. Але лікар, навіть якщо він і володіє більш-менш інтегрованою освітою, в силу відсутності педагогічного досвіду не може бути основним провідником статевого виховання. Засобам же масової інформації не вистачає персоніфікації інформації через референтних осіб; вони можуть породжувати уніфіковані стереотипи і ставати психотравмуючим чинником для тих, хто цим стереотипам не відповідає. Література, адресована підліткам, рясніє прорахунками, пов'язаними з ігноруванням статевої психології читача, відсутністю не тільки методологічного, але й методичного обґрунтування.

Отже, при створенні адекватної системи статевого виховання, що охоплює всі етапи й аспекти формування особистості і поєднує соціалізацію, виховання й освіту, необхідно враховувати всю різноманітність його форм, у першу чергу для того, щоб кожна з них зробила більш продуктивною.

На даний час разом зі збереженням традиційних інститутів статевої соціалізації людини в зарубіжній практиці існують наступні напрями:

- 1) «Сексуальна освіта» («*Sex Education*»);
- 2) «Планування сім'ї» («*Family Planning*»);
- 3) «Підготовка до сімейного життя» («*Family Life Education*»).

Порівняльний аналіз освітніх програм показує, що зарубіжні підходи мають головним чином прикладний, інструментальний характер і більше акцентовані на медико – біологічних аспектах проблеми, а їх основною дидактичною метою є профілактика раннього початку статевого життя, небажаних вагітностей і абортів, розповсюдження хвороб, що передаються статевим шляхом, у тому числі СНІДу, тоді як виховні функції вважаються прерогативою інших інститутів соціалізації. У вітчизняних роботах набагато більше наголошується на морально-етичних і освітньо-просвітницьких аспектах проблеми статі, дошлюбних і сімейних стосунках, а в тріаді «знання – цінності – навички» формуванню останніх у методиці викладання уваги приділяється вочевидь недостатньо.

Якщо інтегрувати зарубіжні та вітчизняний підходи, то базовою кінцевою метою статевого виховання, сексуальної освіти і підготовки до сімейного життя стають профілактика і корекція високоризикованої сексуальної поведінки, а також збереження та зміцнення сексуального і репродуктивного здоров'я людини, підготовка підростаючого покоління до виконання сімейних (подружніх і батьківських) ролей, що є необхідним компонентом соціального здоров'я суспільства в цілому, а також захист дітей і підлітків від можливих сексуальних посягань. Під терміном «сексуальне здоров'я» розуміють комплекс соматичних, пізнавальних, емоційних і соціальних аспектів буття людини, що робить статеве виховання, сексуальну освіту і підготовку до сімейного життя міждисциплінарними за своєю природою і такими, що знаходяться на перетині суспільствознавчих, медико-біологічних і психолого-педагогічних галузей наукового і прикладного знання.

Сучасна науково обґрунтована програма статевого виховання і сексуальної освіти повинна включати нерозривно пов'язані навчальний (інформаційно-просвітницький плюс інструментальний) і виховний (особистісно-орієнтований) компоненти, що забезпечують формування у молодих людей адекватних етичних норм, ціннісних орієнтацій, знань і навичок, прийнятних на особистісному рівні і реалізовуваних у поведінці. При цьому навчально-виховний процес повинен мати випереджаючий і профілактичний, а не сексуально-стимулюючий характер і орієнтуватися на норму і позитивні аспекти сексуального буття, а не на відхилення як засіб залякування.

В ідеологічному плані питання про необхідність такого роду програм з проблем статі та сексуальних стосунків спочатку пов'язане не стільки з полемікою про біологічну або соціальну детермінацію психосексуального розвитку і сексуальної поведінки, скільки з наявністю вибору між репресивним, ліберальним, пасивно-нейтральним і демократичним підходами до статевого виховання. Як показує практика, перші три соціально-педагогічні позиції не приводять до усунення вищезгаданих проблем. Найбільш оптимальним є демократичний підхід, що припускає, з одного боку, визнання самого факту існування проблеми статі й міжстатевих стосунків і права дитини (підлітка) на відповідну частину свого буття, з іншого – «вбудовування» на суворо науковій основі в об'єкти педагогічної дії таких життєвих цінностей, знань, навичок, норм поведінки, що були б обмежувачами для можливих відхилень у процесі статевої соціалізації дитини. При цьому об'єкту педагогічного впливу надається вся необхідна інформація і в той же час – можливість вибору.

У числі основних параметрів, на які спрямована соціально-педагогічна дія, можна виділити наступні:

- психічна стать, статевая ідентичність;
- еталони маскулінності-фемінності;
- ставлення до протилежної статі;
- міжгендерна комунікація і взаємодія, у тому числі уміння вести переговори;
- особистісні характеристики, особливо такі, як відповідальність, толерантність, здатність ухвалювати рішення, вміння контролювати свої бажання й імпульсивну поведінку;
- матримоніальні цінності і готовність до виконання сімейних ролей – подружніх і батьківських.

Сексуальна (статева) освіта має на меті формування таких установок, знань і практичних навичок, що максимально забезпечили б високу якість сексуального здоров'я і стали основою нормального психосексуального розвитку і поведінки.

На нашу думку, обов'язковими елементами будь-якої програми статевого виховання мають бути такі:

- повна фактична інформація про біологічні аспекти статі та репродукції;
- основні дані про контроль за народжуваністю та планування сім'ї;
- різниця між сексуальною поведінкою (СП) тварини і людини (тварини, в яких СП запрограмована та детермінована уродженими інстинктами і фізіологією, не приймають рішень, в той час, як СП людини формується в результаті навчання, тому вона має можливість обирати визначені форми СП та мусить нести відповідальність за наслідки своїх дій та рішень. Багато підлітків знають, як тварини реалізують репродуктивні інстинкти та помилково вважають чоловічу та жіночу сексуальність аналогічною);

- біологічні, статево-рольові розбіжності чоловіків та жінок, несхожість їх сексуальних реакцій, особистісних особливостей та суспільних очікувань щодо них;

- фактичні відомості про мастурбацію (для того, щоб розвіяти неправильні уявлення про її роль на різних етапах життєвого циклу);

- сучасна інформація про гомосексуальність, права та особливі соціальні проблеми людей з гомосексуальною орієнтацією;

- позитивні та негативні наслідки статевого акту, а також вчинки, що можуть призвести до нього;

- місце сексуальних стосунків у сімейному житті;

- місце сексуальних стосунків у соціальному житті підлітка;

- обговорення життєвих та літературних прикладів з метою осмислення того факту, що почуття однієї людини можуть не відповідати почуттям іншої.

Треба зазначити, що, на нашу думку, недостатньо, якщо людина, яка здійснює статеве виховання, буде викладати фактичний матеріал та керувати його обговоренням. За цим повинна стояти визначена система цінностей (переконань), що характерна для менталітету країни.

Ми вважаємо, що такими базовими цінностями є: відповідальність, піклування про інших, особистість кожної людини, комунікація, інформація, самоконтроль.

Отже, на вищезазначених засадах нами розроблена система психопрофілактики порушення сексуальної поведінки (ПСП) у підлітків. Розробляючи дану систему на основі отриманих результатів та аналізу світового досвіду, ми виокремили основні чинники ризику розвитку ПСП, а саме: неправильне загальне і статеве виховання; явна акцентуація характеру і наявність дисгармонійних рис особи; невміння вирішувати життєві проблеми і переводити конфлікт з одного виду в інший; дизонтогенез статевого розвитку; невідповідність до гармонійних сексуальних стосунків, зокрема

неадекватні мотиви вступу до статевих стосунків, відсутність достатніх знань про повноцінне сексуальне функціонування індивіда; дисгармонійні типи сексуальної мотивації та сексуальної культури, неадекватна статево-рольова і сексуально-еротична поведінка; порушення психосексуальної орієнтації.

Отже, до завдання первинної психопрофілактики входило виявлення вказаних чинників та їх нейтралізація. Вторинна психопрофілактика полягала в ранньому виявленні та ліквідації вже існуючих ПСП та попередженні їх несприятливої динаміки (декомпенсації, рецидивів, посилювання і прогресування розвитку невротичних реакцій). Третинна психопрофілактика складалася з реабілітації і реадaptaції ПСП і попередження соціальних наслідків його порушення.

Проведення всіх психопрофілактичних заходів ґрунтується на дотриманні принципів системності, етапності та послідовності, комплексності та диференційованості. Системний характер психопрофілактики ПСП полягає в тому, що вона є безперервним ланцюгом дій з урахуванням стану соціального, психологічного, соціально-психологічного і біологічного компонентів ПСП. Етапність і послідовність психопрофілактичних заходів полягає в певному порядку їх проведення: спочатку статеве виховання, потім сексуальна освіта, підготовка молоді до шлюбу. Комплексність психопрофілактики – це правильне поєднання методів, форм і змісту заходів, що проводилися, комплекс яких мусить включати вплив сім'ї, школи, суспільних інститутів. Диференційований характер психопрофілактики полягав у тому, що вона проводилася із урахуванням віку, інтелектуального рівня, статі тощо. На всіх етапах психопрофілактики важливе значення має виховання культури спілкування – від спілкування у студентському колективі до взаємостосунків подружньої пари.

Психопрофілактику ПСП, статеве виховання і сексуальну освіту ми розглядаємо у поєднанні з психогігієною СП, тобто заходами, спрямованими на створення умов формування гармонійної СП. Ці категорії – ланки одного ланцюжка: якщо психогігієна СП є частиною загальної психогігієни, то первинна психопрофілактика має на меті підготовку до шлюбу, інформування молоді про фізіологічні основи статевої функції, запобігання розвитку сексуальної дисфункції і подружньої дезадаптації в тих випадках, коли незасвоєні основи психогігієни. Відповідно до цього об'єктом психогігієни є СП як така, а об'єктом первинної психопрофілактики – чинники ризику її порушення.

Запропонована нами система психогігієни СП передбачає обов'язкове послідовне виконання таких етапів: попередження порушень соматосексуального розвитку дитини, попередження порушень психосексуального розвитку дитини, підлітка, хлопця (дівчинки); попередження формування дисгармонійних радикалів особистості, що перешкоджають адекватній сексуальній комунікації; виховання культури спілкування і попередження міжособистісних конфліктів; ознайомлення молоді з основами психосексуальної гігієни та основами партнерських стосунків; ліквідація патогенних чинників, що сприяють виникненню ПСП; попередження соціальних наслідків ПСП. Психопрофілактичні заходи мають застосовуватися в усіх періодах становлення сексуальності індивіда: парапубертатному (виникнення статевої самосвідомості, 1-7 років), препубертатному (створення стереотипу статево-рольової поведінки, 7-13 років) та пубертатному (формування психосексуальної орієнтації, 12-18 років).

З урахуванням викладеного нами, розроблено програму статевого виховання та сексуальної освіти для молоді в Україні, що складається з трьох частин: 1) анатомо-фізіологічної і гігієнічної; 2) соціально-психологічної (п'ять блоків); 3) юридичної. Також розроблено, апробовано та впроваджено психологічний тренінг, спрямований на формування відповідальної та безпечної сексуальної поведінки та психопрофілактику ПСП. Для підготовки спеціалістів зі здійснення роботи з ранньої профілактики ПСП розроблені та затверджені Міністерством охорони здоров'я і Міністерством освіти і науки України навчальний план і програма курсів інформації і стажування «Основи сексології і сексопатології (для практичних психологів, соціальних працівників, вчителів середніх шкіл, викладачів вузів)».

Як показує світовий досвід, займатися такою діяльністю можуть вихователі дитячих дошкільних установ, вчителі, психологи, медичні та соціальні працівники, але для того, щоб ця робота була достатньо ефективною, їх потрібно навчити принципам і способам статевого виховання. Таке навчання мають проводити кваліфіковані лікарі-психотерапевти, сексопатологи, акушери-гінекологи, а також психологи і соціологи. Незалежно від того, представник якої професії веде курс, необхідною умовою високої ефективності реалізації програми є цілісний, комплексний, міждисциплінарний і міжвідомчий підхід, здійснюваний на єдиній концептуальній основі. Як показує практика, спроби

перекласти статеве виховання тільки на сім'ю виявляються невдалими через низьку сексуальну культуру і педагогічну невідповідність самих батьків.

З іншого боку, робота освітньо-виховних установ без контакту з сім'ями виявиться малоефективною, оскільки саме в родині закладаються і формуються основні етичні та психологічні характеристики дитини.

Також треба враховувати той факт, що у традиціях українських сімей неприйнятно говорити з підлітками на теми сексу, обговорювати з дітьми питання планування сім'ї, запобігання незапланованій вагітності, наслідків ранніх сексуальних стосунків, профілактики хвороб, які передаються статевим шляхом.

Отже, очевидна необхідність взаємодії сім'ї й освітньо-виховних установ як інститутів, що мають найсильніший вплив на формування статевої культури підлітків.

На макросоціальному рівні потрібне вироблення єдиної концептуальної основи й узгодження стратегії і тактики роботи з підростаючим поколінням всіх інститутів соціалізації, а також міністерств і відомств, у сфері діяльності яких знаходиться соціальна робота з дітьми та молоддю.

При проведенні виховної та освітньої роботи треба використовувати комплексний міждисциплінарний підхід, що передбачає залучення до роботи з молодими особами та їх мікросоціальним оточенням фахівців різного профілю (соціальних працівників та педагогів, юристів, медичних працівників тощо), які роблять свій професійний внесок у вирішення єдиних освітньо-виховних профілактичних та корекційних завдань.

Таким чином перспективою подальших розвідок у даному напрямку є об'єктивна необхідність у розробці та запровадженні пропедевтичних освітньо-виховних програм як одного з основних шляхів вирішення комплексу соціально-педагогічних, медико-біологічних і етично-психологічних проблем у формуванні статевої культури підлітків. Програми статевого виховання підлітків, в основу яких покладене виховання високої моралі та цноти, може містити такі концептуальні складові:

1. Підлітки повинні знати, що це не тільки нормально, а й найбільш правильно сказати «ні» сексуальним стосункам до шлюбу.
2. Підлітки повинні усвідомити, чому саме необхідно сказати «ні».
3. Підлітки повинні знати, як сказати «ні».
4. Підлітки повинні бачити переваги, які вони матимуть, відмовившись від сексу до шлюбу.
5. Підліткам необхідні особистості, чий авторитет вони визнають, які можуть стати для них взірцями того, що цнота не тільки прийнятна, але й можлива та єдино правильна життєва позиція.

Список використаної літератури

1. Исаев Д. Н., Половое воспитание детей: Медико-психологические аспекты / Д. Н. Исаев. Каган В. Е. – [Изд. 2-е, перераб. и доп.]. – Л. : Медицина, 1988. – 160 с.
2. Кон И. С. Психосексуальное развитие и половая социализация / И. С. Кон // Семейная психотерапия при нервных и психических заболеваниях. – Л. : Ленинградский психоневрологический ин-т, 1978. – С. 113-122.
3. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / В. П. Кравець. – К. : Київська правда, 2000. – 688 с.
4. Кришталь В. В. Сексология / В. В. Кришталь, С. Р. Григорян. – Харьков : акад. сексол. исслед., 1999. – 1152 с.
5. Рідкодубська А. А. Соціальна робота з дітьми та молоддю : курс лекцій [для студентів напряму підготовки «Соціальна робота»] / А. А. Рідкодубська. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 223 с.
6. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді / [О. Яременко, О. Балакірева, Н. Бутейко, О. Вакуленко та ін.]. – К. : Укр. ін-т спец. досліджень, 2000. – 111 с.